

גיליון 136 לשנת 2024 (reports.aspx?id=137)

סואעד חמירה

10/04/2024

דני שיאון

דוח סופי

בחדש יולי 2010 נערכה חפירת בדיקה בכפר סואעד חמירה (הרשאה מס' A-5957; נ"צ 21592/74144; איור 1), בעקבות פגיעה בעתיקות בעת פריצת תוואי לכביש. החפירה, מטעם רשות העתיקות ובמימון המועצה האזורית עמק יזרעאל, נוהלה על ידי ד' שיאון (נומיסמטיקה), בסיוע מ' הרטל וא' שטרן (עזרה בניהול החפירה), י' יעקובי וי' לבן (מנהלה), מ' קונין, ר' מישייב ומ' קאהן (מדידות ושרטוט), א' בלשוב (תכניות), ל' פורת (רפאות כלי חרס), ח' טחן-רוזן (ציור כלי חרס), ע' שטרן (ייעוץ קרמי וכלי חרס מהתקופות הצלבנית והממלוכית), ו' נוסיקובסקי וא' רזניצקי (מעבדת מתכות), ג' פינקלשטיין (משקולת עופרת מהתקופה רומית), נ' עמית-פרייס (משקולת ברונזה אסלאמית), י' חושקר (פרסה) ופועלים מכפר מנדא. ראוי לציין את שיתוף הפעולה עם מוכתר הכפר, מר טהא סואעד, ואת העניין שגילו תושבי המקום בחפירה.

הכפר סואעד חמירה משתרע על שלוחה מתונה הפונה מערבה, ומדרום לה זורם נחל ציפורי. האתר נסקר במפת שפרעם וזוהו בו שרידי מבנים על פני כ-20 דונם, בנייה באבנים מהוקצעות, משקוף מעוטר בזר, עמוד מחורץ, וכן מערות רבות, שחלקן שימשו למגורים בתקופות מאוחרות; בסקר נלקטו חרסים מהתקופות הפרסית, הביזנטית והממלוכית (עולמי וגל תשס"ד: אתר 119).

(<http://survey.antiquities.org.il/#/MapSurvey/9/site/1710>); זיהוי החרסים בסקר לקוי: יש לתארך את קדרות מס' 5 ו-6 לתקופה הרומית ואת קערה מס' 7 שמקורה בקפריסין למאה ה"ג לסה"נ, ולא כפי שנכתב).

בסביבת האתר שרידי יישובים קדומים רבים שאפשר להגדירם יהודיים על סמך סקרים וחפירות, ושעיקר הממצא בהם הוא מהתקופה הרומית. האזור כולו נמצא בתחום הגליל היהודי, שהתרכז סביב אושה ושפרעם של ימי המשנה. באושה נערכות חפירות בשנים האחרונות, והממצא מלמד על האופי היהודי של

היישוב בתקופות הרומית והביזנטית (אושרי 2012 (<https://www.hadashot->

esi.org.il/report_detail.aspx?id=1971&mag_id=119); י' עמיצור, מידע בעל פה). בחורבת שור נלקטו כלי חרס מטיפוס שיחין, המאפיינים את היישוב היהודי בתקופה הרומית (עולמי וגל תשס"ד: אתר 123 (<http://survey.antiquities.org.il/#/MapSurvey/9/site/1714>)). באבטין אותרה מערת כוכים

שנשדדה (גנדלמן, עד וחאטר 2021 (https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?); גנדלמן, מידע בע"פ). בח'רבת אום א-רשיד זוהו שברי עמודים ואבני גזית רבות, אולי בית כנסת (רבן תשמ"ג: אתר 29

<http://survey.antiquities.org.il/#/MapSurvey/26/site/3424>). בחורבת קושט נמצאו שברי תבליט מנורה על לוח שיש, שתוארך למאות הה'–ה' לסה"נ על סמך צורתה של המנורה וסגנונה (פרסטר תשל"ד: 77–79). לאחר פרסום התבליט נערך בחורבה סקר ארכיאולוגי ונמדד מבנה גדול שזוהה כמבנה ציבור, אולי בית כנסת, ואותרו מערות קבורה מדרום לחורבה; עיקר ממצא החרסים מתוארך לתקופות הרומית והביזנטית ומיעוטו לתקופות הברזל, הפרסית, ההלניסטית והאסלאמית (רבן תשמ"ג: אתר 35 <http://survey.antiquities.org.il/#/MapSurvey/26/site/3430>). בחפירות שנערכו בחורבה נחשפו שני בורות מים ומתקנים חקלאיים, ונמצאו כלי חרס ואבן גיר מטיפוסים האופייניים ליישוב היהודי בתקופה הרומית, וכן וכמות גדולה של כלי חרס ממשפחות כפר חנניה ושיחין מהתקופה הרומית; ממצא מועט מהתקופה הביזנטית התגלה רק בראש הגבעה, אולי עדות לזמן נטישת האתר (שיאון 2017 https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25358&mag_id=125); אבשלום-גורני ודללי-עמוס 2024 https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=26438). בחורבת בוצין זוהתה מנורת שבעת קנים חקוקה על פתח מערת קבורה (רבן תשמ"ג: אתר 23 <http://survey.antiquities.org.il/#/MapSurvey/26/site/3418>). בטבעון נחשפו מערות קבורה ובהן גלוסקמות שזמן כנראה המאה הב' לסה"נ (פייג תשנ"ז; בק תש"ס; Vitto 2011). באלוני אבא נמצא מכלול כלי חרס המלמד על יישוב יהודי בתקופה הרומית (פורת, פרנקל וגצוב תשע"ב, בעיקר עמ' 67). בבית הקברות הצפוני של בית לחם הגלילית נסקרה מערה שבה קבורה בכוכים, האופיינית ליישוב היהודי בתקופות ההלניסטית והרומית הקדומה (רבן תשמ"ג: אתר 52 <http://survey.antiquities.org.il/#/MapSurvey/26/site/3447>); ביישוב עצמו נחשפה כנסייה המלמדת כי בתקופה הביזנטית היה היישוב נוצרי (אושרי תשנ"ז). בחורבת עפרת נחשפו שרידי יישוב, שעל פי ממצא כלי החרס והאבן היה כנראה יהודי מסוף התקופה ההלניסטית ועד התקופה הרומית; שרידי מבנה ציבור שנסקרו בו במאה הי"ט אינם חד משמעיים לגבי זיהויו כבית כנסת או כנסייה. הממצא מהתקופה הביזנטית בחורבת עפרת רומז כבר על אוכלוסייה נוצרית (Alexandre 2018; 2019). היישוב בית שערים, שנמצא בשולי האזור הנסקר כאן, נזכר אצל יוסף בן מתתיהו על גבול הגליל היהודי בימיו. יישוב זה מוכר בעיקר כמקום קבורתו של רבי יהודה הנשיא — אירוע שהוביל להקמת בית קברות עצום, ענף הפרנסה הייחודי של היישוב.

החפירה הנוכחית נערכה בשטח האתר שנסקר בעבר. נפתחו שני ריבועים (מערב ומזרח; איורים 2, 3), המרוחקים כ-10 מ' זה מזה, ונחשפו שכבה מן התקופות ההלניסטית–הרומית הקדומה (שכבה 2; המאה הב' לפסה"נ–המאה הב' לסה"נ) ושכבה מן התקופות הצלבנית–הממלוכית (שכבה 1; המאות הי"ג–הט"ו לסה"נ), ובה שני שלבים (שיאון 2011 https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1880&mag_id=118). תושבי הכפר מספרים כי ממערב לשטח החפירה נמצאו בעבר מטבעות רבים מן התקופה הרומית הקדומה, ממזרח לה נמצאו מטבעות מן התקופה הביזנטית ומדרום לה נמצאו מטבעות מהתקופה הממלוכית.

שכבה 2

בריבוע המערבי נחשפו שני קירות ניצבים (W51, W50), שנבנו בתוך תעלות יסוד רדודות חצובות בסלע, המגדירים שני מרחבים (L49, L48); שיאון 2011 ([https://www.hadashot-](https://www.hadashot-2011))

<https://www.hadashot-1> (esi.org.il/report_detail.aspx?id=1880&mag_id=118): איור 1

<https://www.hadashot-1> (esi.org.il/Images/5957-1.jpg). קיר 51 נבנה בשיטה ה'פיניקית', ולו אומנות מונוליתיות במרחקים קצובים (שיאון 2011) (https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1880&mag_id=118): איור 2 (<https://www.hadashot-esi.org.il/Images/5957-2.jpg>). קיר 50 ניגש אליו ונבנה בבנייה רגילה מאבנים מסותתות חלקית. הרצפה במרחב 49 עשויה טיח והושתתה על הסלע המוחלק. בשני המרחבים לא נמצאה שכבת חיים ברורה, אבל בהצטברויות אדמה שמילאו אותם נאספו שברי כלי חרס (להלן) שמרביתם מתוארכים למאות הב' לפסה"נ-הא' לסה"נ ומקצתם למאה הב' לסה"נ, משקולת עופרת מהתקופה הרומית הקדומה (להלן) ושלושה מטבעות מהתקופה ההלניסטית (להלן, טבלה 1: מס' 1-3). כן נמצאו שברים של שני ספלים עשויים אבן גיר (להלן).

בריבוע המזרחי נחשפו שרידי מבנה (W46, W37, W15), ובו מקווה טהרה חצוב בחלקו בסלע ומטויח (L47); שיאון 2011 (https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1880&mag_id=118): איור 3 (<https://www.hadashot-esi.org.il/Images/5957-3.jpg>). פתח המבנה נקבע בקיר 37 ובו מפתן מוגבה, שמנע כנראה נזילת מים החוצה (איור 4). על מדרגות המקווה, סמוך לקרקעית, נמצא קנקן מטיפוס פיניקי, המתוארך למאה הא' לסה"נ (ר' איור 6:6). בהצטברויות אדמה בתוך המקווה נמצא מטבע של ציפורי מימי אנטונינוס פיוס (להלן, טבלה 1: מס' 5; ר' איור 1:8).

על הסלע ממזרח למקווה (L45A) נמצא חרטום של נר הרודיאני. ממזרח לשרידי המבנה נחשף בור מים פעמוני חצוב ומטויח כולו, ולו שני פתחים. בשל סמיכותו למקווה והדמיון בטיח, יש להניח שהוא בן זמנו של המקווה ואולי שימש לו מקור מים. פתחו של בור המים נסתם סופית רק בעשור האחרון של המאה הכ', כפי שמעידים אנשי המקום וממצאים בני זמננו שנמצאו בו; אחת האבנים שסתמה את הבור הייתה אבן גזית גדולה ולה סיתות שוליים.

שכבה 1

בריבוע המערבי נחשפו שני שלבי בנייה (I, II). לשלב I, הקדום, מיוחסים שני קירות (W21A, W17A), שיצרו שלושה מרחבים שרוצפו באבן (L42, L39, L38); שיאון 2011 ([https://www.hadashot-](https://www.hadashot-2011))

<https://www.hadashot-6> (esi.org.il/report_detail.aspx?id=1880&mag_id=118): איור 6

<https://www.hadashot-6> (esi.org.il/Images/5957-6.jpg). רצפות האבן הונחו על שכבת עפר (L44), שהכילה שברי כלי חרס רבים מן המאה הא' לסה"נ. משלב II, המאוחר, נחשפו שני קירות דלים שנבנו מאבני גוויל (לא בתכנית); שיאון 2011 (https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1880&mag_id=118):

איור 7 (<https://www.hadashot-esi.org.il/Images/5957-7.jpg>) ושני קירות מסיביים (W12), (W14), שנבנו בחלקם על הקירות של שכבה 2. כן התגלה שריד דל של רצפת טיח מתפוררת סמוך מאוד לפני השטח (L11), ועליה משקולת ברונזה (להלן). בריבוע המזרחי נחשפו שרידי מבנה (W15, W16, W20, W37A; איור 5), שנבנה מעל המקווה ורוצף בלוחות אבן (L40); שיאון 2011 (https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?) (id=1880&mag_id=118): איור 5 (<https://www.hadashot-esi.org.il/Images/5957-5.jpg>). במבנה נעשה שימוש משני בקירות 15 ו-37 משכבה 2, שעליהם נבנו תוספות (W37A). על סמך חרסים מהתקופות הצלבנית והממלוכית שנמצאו במפלסים העליונים של ההצטברויות בתוך המקווה, נראה שהוא נסתם סופית במהלך תקופות אלו. ממצא כלי החרס על רצפות החדרים ושני מטבעות מהתקופה הממלוכית (להלן, טבלה 1: מס' 6, 7) שנמצאו בסביבת המבנה, מאפשרים לתארך את השכבה לתקופות הצלבנית והממלוכית. מגוון כלי החרס זהה בשני השלבים.

ממצאים

בעקבות שרפה במשרדי רשות העתיקות בעכו אבד חלק ממצא כלי החרס והאבן לפני שצויר, והמכלול המוצג כאן משקף חלק קטן ממגוון הכלים. הכלים אינם מגיעים בהכרח מהשכבה שאותה הם מייצגים. ממצא הזכוכית בולט בהיעדרו מהחפירה. ממצאים רבים המיוחסים לשכבה 2 נמצאו בשכבה 1 או על פני השטח.

כלי חרס. מקורם של הכלים המוצגים הוא מפני השטח (L11), מרצפת האבן של שכבה 1 (L42) ומהמקווה (L47), אך הם מייצגים את שתי השכבות. לשכבה 2 שייכים קנקן (איור 1:6), המתוארך לתקופה ההלניסטית המאוחרת (המאה הא' לפסה"נ); קערות בישול (איור 2:6, 3) המתוארכות לתקופה הרומית, מהן קערה 3 היא מטיפוס כפר חנניה 1D, שהופעתה המקובלת באמצע המאה הג' לסה"נ, אך לאחרונה יוחסה בכמה אתרים למחצית הראשונה של המאה הג' לסה"נ ונראה כי זה הכלי המאוחר ביותר שאפשר לייחס לשכבה 2; וקנקנים (איור 4:6–6) המתוארכים לתקופה הרומית (המאות הא'–הב' לסה"נ); מקורו של קנקן מס' 6 בחוף הפיניקי בצפון הארץ. בכלי החרס שאבדו היו גם שני חרטומים של נרות הרודיאניים (המאה הא' לסה"נ), האחד נמצא בפני השטח והשני על הסלע סמוך למקווה. במיון חרסים שנערך סמוך למועד החפירה נמצאו שברי כלי חרס השייכים לשכבה 1, מיעוטם מתוארכים לתקופה הצלבנית (סוף המאה הי"ב–סוף המאה הי"ג לסה"נ; לא צוירו) ורובם מתוארכים לתקופה הממלוכית (המאות הי"ד–הט"ו לסה"נ). הכלים המתוארכים לתקופה הצלבנית כוללים שני סירי בישול שיוצרו ככל הנראה בבירות, קערה מזוגגת צהוב מטיפוס אגאי וקערה מזוגגת ומעוטרת בסגרפיטו המיובאת מקפריסין. הכלים המתוארכים לתקופה הממלוכית כוללים ארבע קערות מזוגגות בירוק, קערה מעוטרת בצביעה בחיפוי (איור 7:6), שלושה סירי בישול (איור 8:6–10) ושני קנקנים. כמה מן הכלים

מתוארכים למן המאה הי"ב לסה"נ ועד המאה הט"ו לסה"נ — ובהם שני פכים (איור 6:11) וקערה, העשויים ביד ומעוטרים בצביעה באדום, ושברי שתי קערות עשויות פריט ומעוטרות בצביעה בכחול ובשחור — ועל כן אי אפשר לתארכם בוודאות לתקופה הצלבנית או הממלוכית. כן נמצא שבר יחיד של מקטרת מהתקופה העות'מאנית (המאה הי"ח לסה"נ).

כלי אבן. נמצא שבר של בסיס של ספל (L42, סל 146/3; איור 7:1) עשוי אבן גיר רכה, מהסוג שהיה בשימוש בקרב האוכלוסייה היהודית מסוף המאה הא' לפסה"נ עד המאה הב' לסה"נ. בפריטים שאבדו בשרפה היו שברים נוספים של כלי אבן גיר, כולל שבר של אגן גדול. בפני השטח בריבוע המערבי וסמוך לפני השטח בריבוע המזרחי נמצאו אבני רכב של רחיים אולינתיות מבזלת (איורים 3; 5; 7:2). אבני רחיים מסוג זה היו נפוצים בתקופות ההלניסטית והרומית.

מטבעות. כל המטבעות שנמצאו בחפירה זוהו. הבולט שבהם הוא מטבע בעריך קוודרנס (*quadrans*) מימי טריאנוס (טבלה 1: מס' 4), שנטבע ברומא וסביר שהגיע לאזורנו עם הצבא הרומי. מטבע זה נפוץ יחסית בגליל ביישובים יהודיים, ועד כה לא נמצא לכך הסבר מניח את הדעת.

טבלה 1. המטבעות

מס' ר"ע	תאריך	הרשות הטובעת	מטבעה	עריך	סל	לוקוס	מס'
167273	137/6 לפסה"נ	אנטיוכוס הז'	אנטיוכיה		154	48	1
167272	129–138 לפסה"נ	אנטיוכוס הז'	אנטיוכיה		160	49	2
167271	150–169 לפסה"נ לערך	עירוני	עכו		153	48	3
167270	117–98 לפסה"נ	טריאנוס	רומא	קוודרנס	117	27 (לא בתכנית)	4
167269 (איור 8:1)	161–138 לפסה"נ	אנטונינוס פיוס	ציפורי		149	47	5
167268	1289/90 לפסה"נ	קלאון	קהיר	דרהם כסף	102	פני שטח	6

167274	המאה הי"ד לסה"נ (?)	ממלוכי		פלוס	138	18	7
--------	------------------------	--------	--	------	-----	----	---

פריטי מתכת. סמוך לפני השטח התגלתה פרסת סוס (איור 2:8). על סמך צורתה, מספר החורים שבה וצורתם העגולה של החורים אפשר לתארכה למן התקופה הממלוכית ואילך.

משקולת עופרת

ג'רלד פינקלשטיין

המשקולת (L48, סל 149; $28 \times 27 \times 6$ מ"מ; איור 3:8) עשויה עופרת, צורתה מרובעת והיא נושאת כתובת. משקלה טרם ניקויה היה 55.34 ג' ומשקלה לאחר הניקוי היה 51.82 ג', אך המשקל לפני הניקוי תמיד קרוב יותר למשקל המקורי.

על צד הפנים של המשקולת נראים שלושה שקעים חלקים, תוצאה של קורוזיה. במרכזו של צד זה נחרתה כתובת יוונית בת שתי אותיות: משמאל נחרתה האות I, ומימין נחרתה האות C העשויה משלושה קווים ישרים גסים ודומה לאות Π, שסובבה על צירה ב-90 מעלות נגד כיוון השעון. גב המשקולת חלק, ובמרכזו נראית בליטה קטנה ועגולה, אולי תוצאה של הוספת עופרת לאחר בדיקת המסה מול המשקל התקני. בפניה השמאלית התחתונה של צד זה נראים שני שקעים של קורוזיה, ובפניה הימנית התחתונה נראות חריתות. על צדי המשקולת נראים סימני ריקוע. המראה והריקוע הגסים של המשקולת מרמזים שהיא נוצקה בתבנית פשוטה לקבלת הצורה הכללית ולאחר מכן חושלה בפטיש בעודה חמה. על כן, סביר להניח שהמשקולת לא הייתה פריט רשמי, אלא הייתה בשימוש פרטי במכלול מגורים.

הכתובת שנחרתה על המשקולת זוהתה כאותיות יוטא וסטיגמא, המייצגות את הערך המספרי 16 (Ϛ). ערך זה יכול לייצג 16 יחידות תקן — $16 \times 55.34 = 885.44$ ג' — או החלק ה-16 של יחידת תקן — $55.34 : 16 = 3.46$ ג'. משקל התקן היה כנראה הדרכמה הפניקית, שמשקלה 3.6 ג'. מכאן שבמקור היה משקלה של המשקולת פי 16 ממשקלה של דרכמה — 57.6 ג' (סטייה של 3.9% או -2.26 ג'). תימוכין להנחה זו ניתן למצוא במיקומו הגיאוגרפי של האתר בדרום הגליל, באזור שהיה תחת השפעתה הכלכלית של דרום פניקיה.

סגנון הכתב על המשקולת אינו מעיד על זמנה, שכן ניכר שחריתת סטיגמא משלושה קווים הייתה פשוטה יותר מאשר חריתה של סיגמא מעוגלת (C) או של סטיגמא (Ϛ) על משקולת כה גסה. תיארוך המשקולת התאפשר אם כן רק בהתבסס על פריטים נוספים שהתגלו באותו הלוקוס, ובהם שני מטבעות מן המאה הב' לפסה"נ וחרסים שזמנם המאות הא' לפסה"נ – הא' לסה"נ. ממצאים אלה מתארכים כנראה את המשקולת לשלהי המאה הא' לפסה"נ – ראשית המאה הא' לסה"נ. השימוש בשיטת הספירה היוונית של

יחידות ועשרות תומך אף הוא בתיארוך זה, שכן בתקופה האמורה השתמשו יהודים בתקן הפניקי או בתקן היווני-רומי, שהיו התקנים הבולטים בדרום הלבנט.

משקולת ברונזה

ניצן עמית-פרייס

המשקולת (L11, סל 104; 14 מ"מ גובה, 19 מ"מ קוטר מרכזי, 14 מ"מ קוטר עליון ותחתון, 30 ג'; איור 4:8) דמוית חבית ונושאת כתובת בת שלוש או ארבע שורות, שלא התאפשר לקרוא; ייתכן שיש שורה באלכסון. האות השנייה במילה הראשונה היא ע (ע"ן).

ההקשר הארכיאולוגי, הקושר את המשקולת לתקופה הממלוכית, מעורר עניין, מאחר שבעבר החוקרים סברו שמשקולות אסלאמיות בצורת חבית היו בשימוש רק בתקופה הפאטימית (1980–; Balog 1970; 2009; Holland 1986; 81). כיוון שרוב המשקולות שנושאות כתובות תוארכו לתקופה הפאטימית, יש נטייה גם כיום לתארך את כולן לתקופה זו (Goodwin 2012:175–176). אין מידע מארץ ישראל לגבי משקולות ברונזה מהתקופה הממלוכית. בח'אן עקבה שבירדן התגלו 15 משקולות ברונזה, המתוארכות לפי פרסום ראשוני לתקופה הממלוכית (Al Shqour 2019:211). הפרסום אינו מציין אם המשקולות נושאות כתובת ואף לא את הנימוקים לתיארוך לתקופה זו. ארבע מן המשקולות, שאחת מהן בצורת חבית, מופיעות באיור (Al Shqour 2019: Fig. 226), אך על סמך פרסום זה אין אפשרות לבקר את מסקנות החוקרת ואי אפשר לקבוע אם התיארוך נכון.

מציאתה של המשקולת הנידונה כאן בשכבה של התקופה הממלוכית מאפשרת לכל הפחות להציע כי נעשה שימוש חוזר במשקולת דמוית חבית עשויה ברונזה במהלך התקופה הממלוכית, גם אם אין אפשרות להוכיח בשלב זה של המחקר שמשקולות כאלה יוצרו בתקופה זו.

נראה כי ראשית היישוב באתר בתקופה הפרסית, ולאורך התקופות היקפו השתנה; המבנים שנחשפו בשכבה 2 מתוארכים לימי הבית השני ולתקופה הרומית. קשה לקבוע את אופי היישוב על סמך היקף החפירה, אך הקירות האיתנים ושיטת הבנייה הפיניקית בריבוע המערבי מלמדים שבמקום ישבה אוכלוסייה שחלקה לפחות בעלת אמצעים, כפי שאפשר ללמוד גם מממצאי הסקר, המעידים על מבנה ציבור ששכן במקום. על סמך ממצא כלי החרס והמטבעות אפשר לתארך את בניית המבנים שנחשפו בשכבה 2 למאות הב' או הא' לפסה"נ, ונראה כי הם ננטשו במהלך המאה הב' או ראשית המאה הג' לסה"נ.

החפירה מוסיפה על הידוע אודות תפוצת היישוב היהודי בגליל התחתון, במרחק קטן יחסית (כ-4 ק"מ) מאושה ומשפרעם של תקופת המשנה. כיוון שלא נמצאו כלל מטבעות חשמונאיים, אין אפשרות לדעת אם היישוב היה יהודי כבר בתקופה זו. במקום שכן יישוב יהודי לכל המאוחר במהלך המאה הא' לסה"נ

על סמך המקווה, כלי האבן והנרות ההרודיאניים. על אף שנרות אלה נמצאו במרכזים עירוניים גם בהקשר שאינו יהודי (Adan-Bayewitz et al. 2008, בעיקר עמ' 77), נדמה שבמרחב הכפרי אפשר להסתמך עליהם בזיהוי אתני יהודי. למרות הקושי הנובע מהסקת מסקנות על סמך השטח המצומצם שנחפר, אם מתייחסים למידע על מטבעות מהתקופה הביזנטית שנאספו ממזרח לחפירה, נראה כי אזור זה של היישוב כבר לא היה מיושב בתקופה הביזנטית.

ממצאי החפירה לא ברור האם היישוב שהמשיך לתקופה הביזנטית היה יהודי כמו בחורבת קושט, או נוצרי כמו בבית לחם הגלילית ובחורבת עפרת. תושבי היישוב השתמשו הן בכלים שיוצרו במרכזים היהודיים מצפון וממזרח לו והן בכלים שיוצרו בחוף הפיניקי (עכו?). תופעה דומה הובחנה גם בחורבת קושט (שיאון 2017) https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?

[\(\(id=25358&mag_id=125#bibliography](https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25358&mag_id=125#bibliography), שם נמצאו כלים שהגיעו ממרכזי הייצור היהודיים, מפיניקיה וגם מהכרמל. האזור כולו נמצא על גבול אזורי התפוצה השונים ונראה שכלכלתו התבססה על כולם.

על סמך מעט חרסים שראשיתם במאה הי"ב לסה"נ נראה כי ההתיישבות באתר חודשה בתקופה הממלוכית, ואולי כבר בתקופה הצלבנית. בתקופה זו נוצלו אמנם שרידי קירות קדומים שעוד בלטו על פני השטח, אך המבנים שנחשפו בחפירה דלים. שכבה 1 מוסיפה מידע על תפוצת היישובים בימי הביניים. למרות שאין הבדל בין הכלים שנמצאו בשני שלבי השכבה, נראה שאת החרסים מהתקופה הצלבנית יש לייחס לשלב הקדום בה.

אין בשבר היחיד של המקטרת מהתקופה העות'מאנית כדי להעיד על התיישבות בתקופה זו בשטח שנחפר.

[טבלת מפרט לאיור 6](#)

[.pdf](images//%d7%98%d7%91%d7%9c%d7%aa%20%d7%9e%d7%a4%d7%a8%d7%98(1).pdf)

אבשלום-גורני ד' ודללי-עמוס ע' 2024. חורבת קושט. **חדשות ארכיאולוגיות 136** [.https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=26438](https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=26438).

אושרי א' תשנ"ז. בית לחם הגלילית. **חדשות ארכיאולוגיות** קו: 42–43.

אושרי א' 2012. חורבת אושה. **חדשות ארכיאולוגיות 124** [.https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1971&mag_id=119](https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=1971&mag_id=119).

בק ע' תש"ס. קריית טבעון. **חדשות ארכיאולוגיות** 111:26–27.

גנדלמן פ', עד ע' וחאטר מ' 2021. אבטין. **חדשות ארכיאולוגיות** 133 (https://www.hadashot-133.esi.org.il/report_detail.aspx?id=26088&mag_id=133).

עולמי י' וגל צ' תשס"ד. **מפת שפרעם (24)**

(סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים. (<http://www.antiquities.org.il/survey/new/default.aspx?surveynum=9>) (סקר ארכיאולוגי של

פורת ל', פרנקל ר' וגצוב נ' תשע"ב. מכבש הקורה הארץ-ישראלי לאור ממצא בית הבד באלוני אבא. **עתיקות** 70:51–81.

פייג נ' תשנ"ז. מערת קבורה בטבעון. **עתיקות** 30:61*–65*.

פרסטר ג' תשל"ד. תבליטי מנורות מן הגליל. **עתיקות** ז:77–80.

רבן א' תשמ"ג. **מפת נהלל (28)** (<http://www.antiquities.org.il/survey/new/default.aspx?surveynum=26>) (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

שיאון ד' 2011. סואעד חמירה. **חדשות ארכיאולוגיות** 123 (https://www.hadashot-123.esi.org.il/report_detail.aspx?id=1880&mag_id=118).

שיאון ד' 2017. חורבת קושט. **חדשות ארכיאולוגיות** 129 (https://www.hadashot-129.esi.org.il/report_detail.aspx?id=25358&mag_id=125).

Adan-Bayewitz D., Asaro F., Wieder M. and Giauque R.D. 2008. Preferential Distribution of Lamps from the Jerusalem Area in the Late Second Temple Period (Late First Century BCE–70 CE). *BASOR* 350:37–85.

Alexandre Y. 2018. Ḥorbat 'Ofra in the Late Hellenistic, Roman and Byzantine Periods. *'Atiqot* 92:1–68.

Alexandre Y. 2019. Iron Age, Persian–Hellenistic, Roman, Byzantine and Crusader–Mamluk-Period Remains at Ḥorbat 'Ofrat in Lower Galilee. *'Atiqot* 95:65–114.

Balog P. 1970. Islamic Bronze Weights from Egypt. *JESHO* 13:233–256.

Balog P. 1980–1981. Contributions to the Arabic Metrology and Coinage. *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica* 27–28:115–154.

Goodwin T. 2012. Medieval Islamic Copper-Alloy Money Weights from Bilād al-Shām. *INR* 7:167–180.

Holland L. 1986. Islamic Coin Weights from Caesarea. *ANS Museum Notes* 31:171–201.

Holland L. 2009. *Weights and Weight-Like Objects from Caesarea Maritima*. Hadera.

Al Shqour R.S. 2019. *The Aqaba Khans and the Origin of Khans in Jordan*. Piscataway.

Vitto F. 2011. A Roman-period Burial Cave on Ha-Ḥoresh Street, Qiryat Tiv'on. *'Atiqot* 65:27*–61*.

1. [מפת איתור. \(קגן.1\). \(Images//5957-1\(1\).jpg\)](#)

2. [הריבוע המערבי, תכנית וחתך. \(קגן.2\(1\). \(Images//5957-2\(1\).jpg\)](#)

3. [הריבוע המזרחי, שכבה 2, תכנית וחתך. \(קגן.3\(1\). \(Images//5957-3\(1\).jpg\)](#)

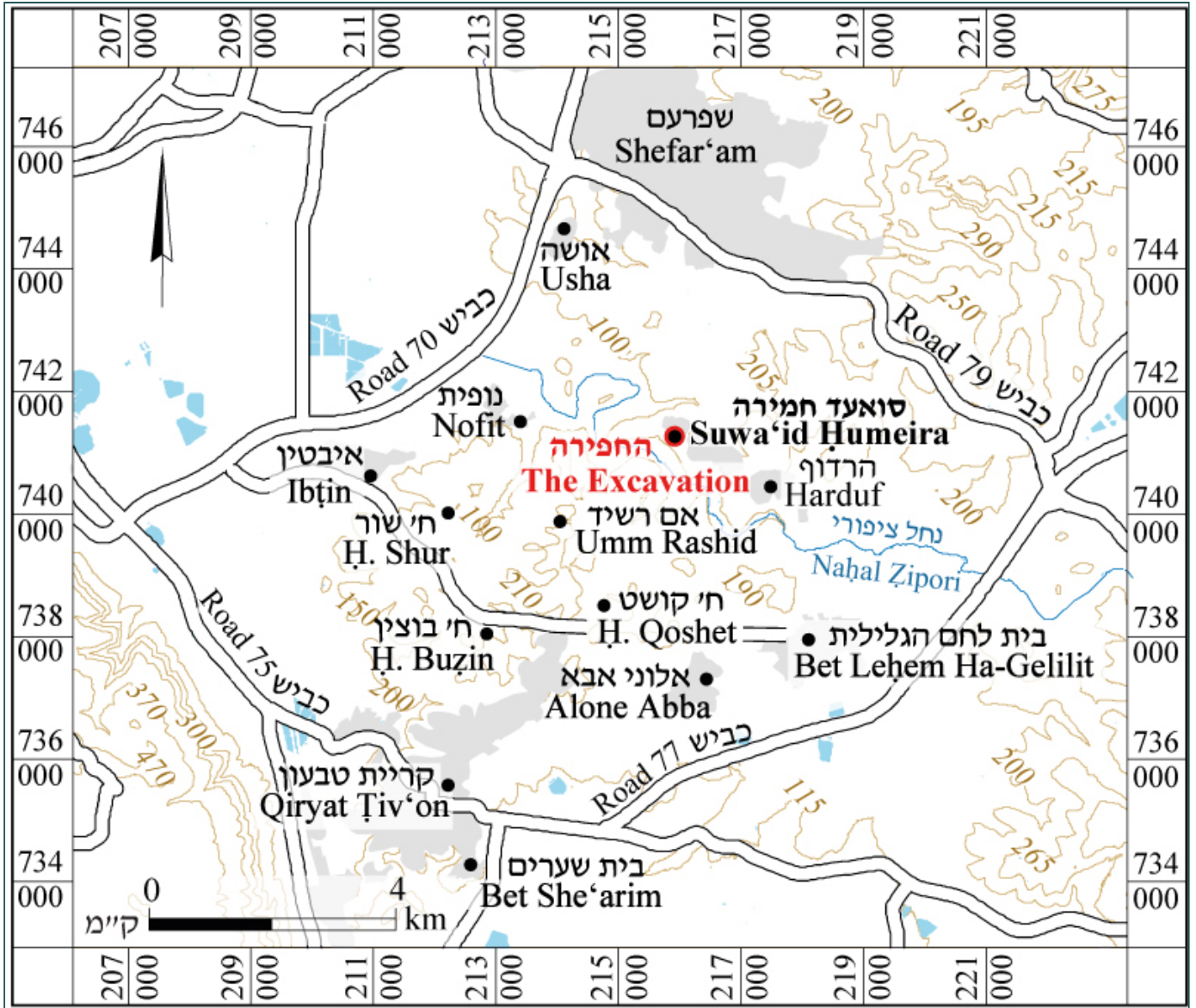
4. [הפתח לחדר המקווה, מבט לצפון. \(קגן.4\(1\). \(Images//5957-4\(1\).jpg\)](#)

5. [הריבוע המזרחי, שכבות 1 ו-2, תכנית. \(קגן.5\(1\). \(Images//5957-5\(1\).jpg\)](#)

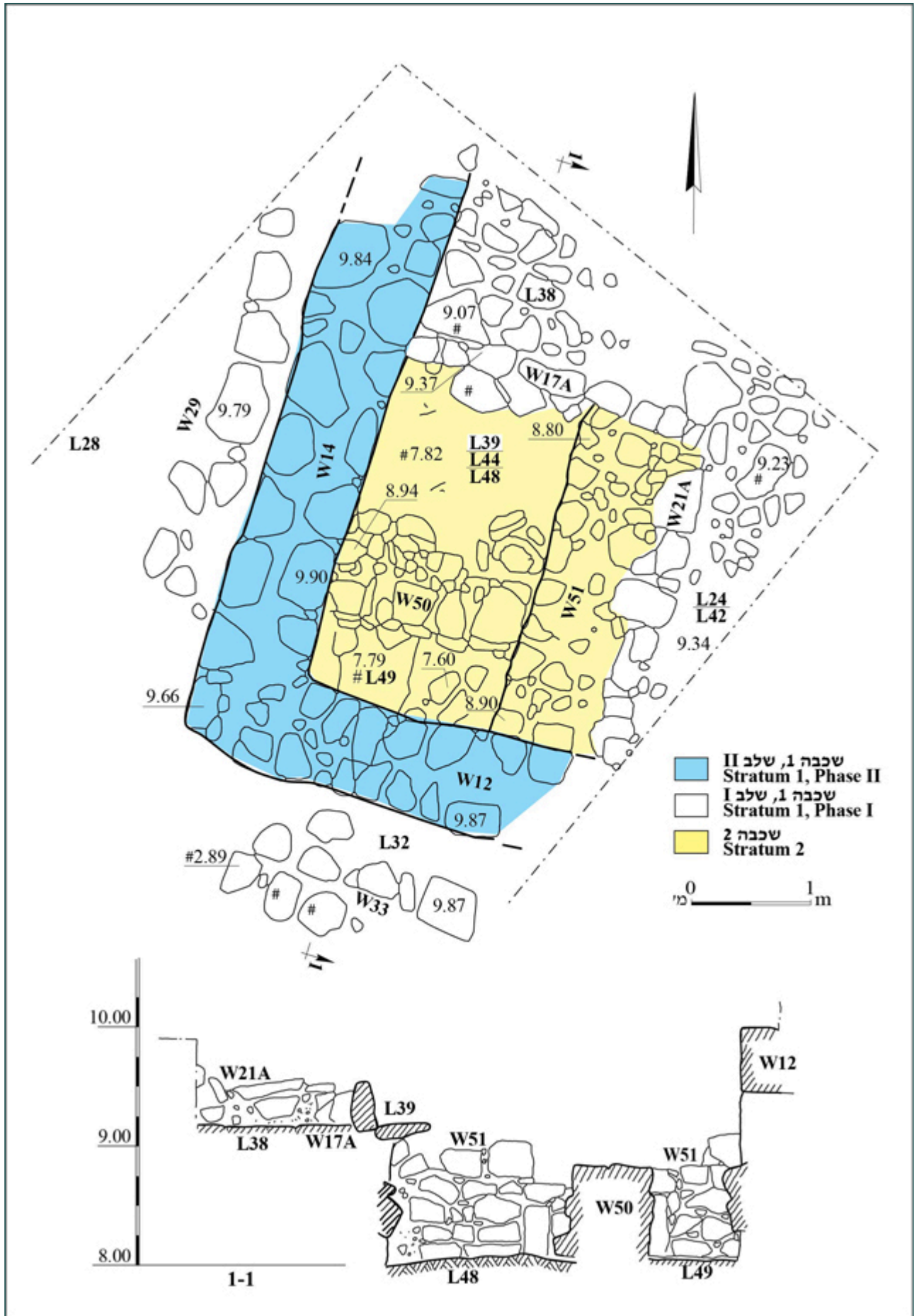
6. [ממצא כלי חרס. \(קגן.6\(1\). \(Images//5957-6\(1\).jpg\)](#)

7. [ממצא פריטי אבן. \(קגן.7\(1\). \(Images//5957-7\(1\).jpg\)](#)

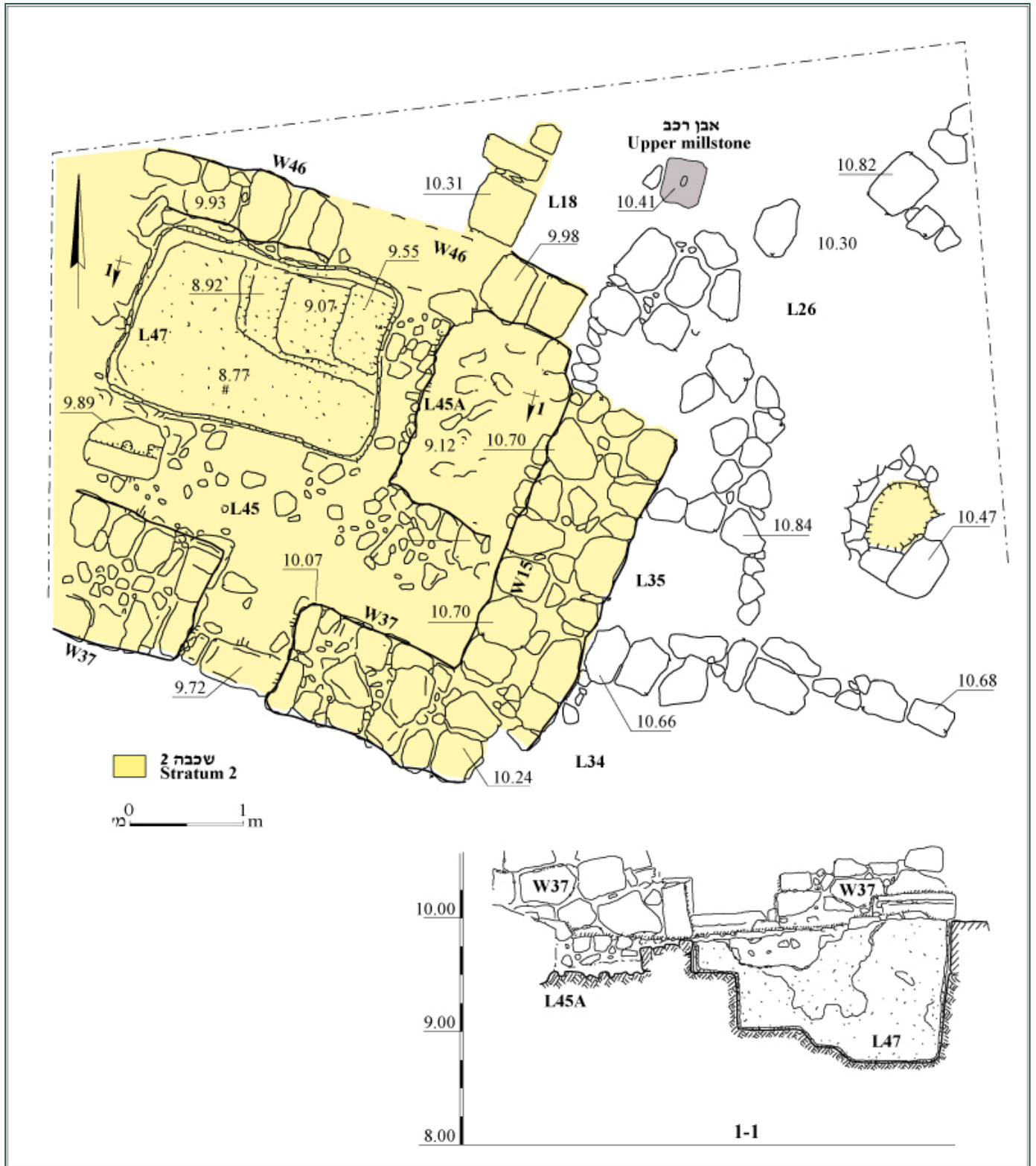
8. [ממצא מתכת. \(קגן.8\). \(Images//5957-8.jpg\)](#)

1. מפת איתור.
(Images//5957-1(1).jpg)

2. הריבוע המערבי, תכנית וחתך.
 (Images//5957-2(1).jpg)

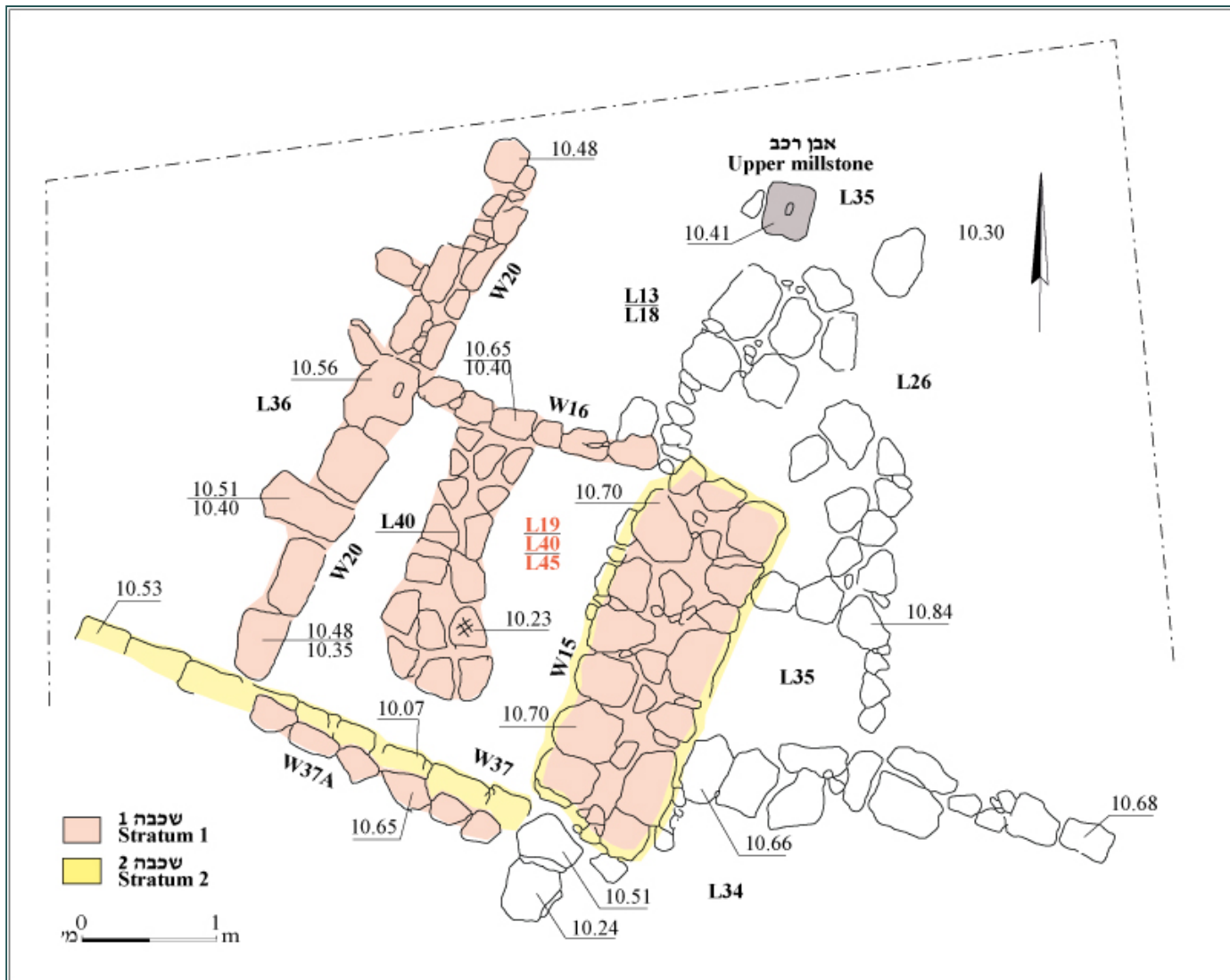

3. הריבוע המזרחי, שכבה 2, תכנית וחתך.
(Images//5957-3(1).jpg)

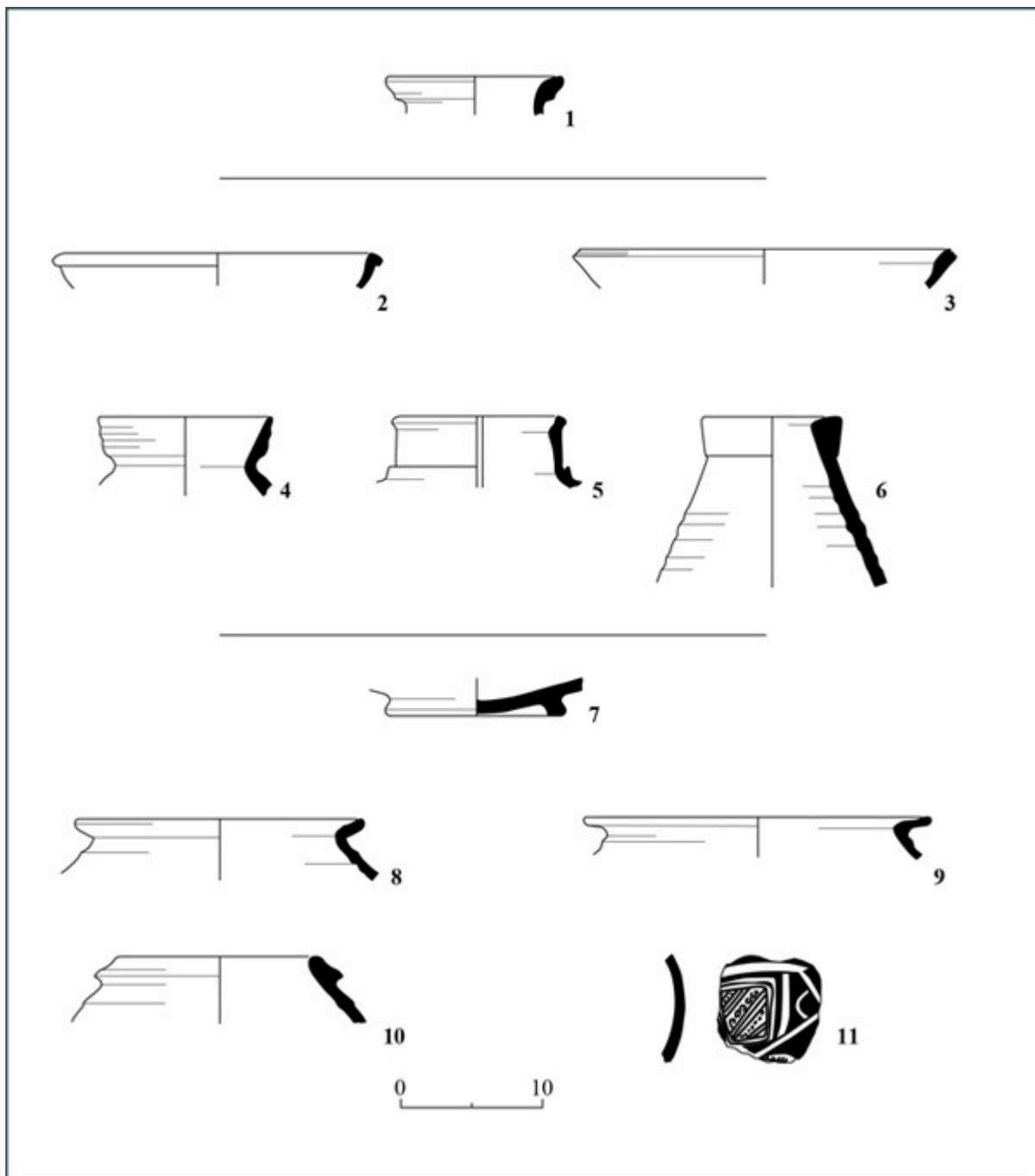

4. הפתח לחדר המקווה, מבט לצפון.
(Images//5957-4(1).jpg)

5. הריבוע המזרחי, שכבות 1 ו-2, תכנית.
(Images//5957-5(1).jpg)

6. ממצא כלי חרס.
(Images//5957-6(1).jpg)

7. ממצא פריטי אבן.
(Images//5957-7(1).jpg)

8. ממצא מתכת.
(Images//5957-8.jpg)